

Ludmila Rutarova

Leánykori név

Weinerova

Születési hely

Prága, Csehország

Születés éve

1920

Halál helye

Prága, Csehország

Halál éve

2013

Gyerekkor

Anyám Helena Weinerova, leánykori nevén Winternitzova, 1896-ben, a Tabor melletti Cernovicén született. 1912-ben anyám nővérei, Ema és Marta elindultak Amerikába. Amikor Angliában a hajóra vártak, a legjobb időtöltésnek a tánc bizonyult. Fiatalok voltak, szórakozásra vágytak, a tánc pedig egyre csak tartott, így végül le is késték azt a hajót. Fogalmuk sem volt róla, mekkora szerencse érte őket, mert az a hajó a Titanic volt. Ilyen a sors. Mikor meghallották a szülők, hogy a Titanic elsüllyedt, kétségbeestek, ám Ema és Marta megírták, hogy lekésték a hajót, és egy másikkal kellett menniük. Végül mindketten Amerikában maradtak.

Ludmila Rutarova
gyerekként 1921

Prágában a Na Morani utcában laktunk, a Palacky-híd mellett. Volt egy cselédünk, Helena. A szüleimnek szatócsboltjuk volt, ahol mindenfélét lehetett kapni: zöldséget és gyümölcsöt, pékárut, vaját, tojást, tejet, kávét, cukrot, olykor még csirkét és libát is. A Protektorátus ideje alatt [1] be kellett zárunk a boltot, és mindannyiunknak be kellett költöznünk egyetlen szobába. Azelőtt egy saját kis lakásban laktunk ugyan abban az épületben, amelyben a boltunk is volt.

Alapvetően szekularizált család voltunk; nem éltünk különösebben vallásos módon. A keresztény karácsonyt ünnepeltük, még fát is állítottunk. A kóser étkezést nem tartottuk. Apám a Jeruzsálem Zsinagógába csak Hosszúnapkor [Jom Kippur] vagy Újévkor [Ros Hásáná] ment el, de azt sem tudnám biztosan megmondani, hogy pontosan melyik ünnepre.

A harmadik osztálytól kezdve a prágai Na Hradek lányiskolába, a Vysehradska utcába jártam. Utána kereskedelmi iskolában tanultam, az utolsó évemet pedig egy "reformiskolában" végeztem [2]. Az iskola elvégzése után egy irodista állásba mentem a Tauber & Fisl cégnél Vysocanyban. Azonban az egyre kellemetlenebb politikai helyzet miatt el kellett jönnöm a cégtől: zsidó származásom miatt nem vállalhattam irodai munkát. Pepik [Josef] öcsém a Resslova utcai kereskedelmi akadémiára akart jelentkezni, de addigra

Apám, Alfred Weiner mindig szívesen mesélt arról, hogyan találkoztak anyámmal. Anyámnak volt egy Emil nevű ismerőse Cernovicében, évek óta jegyben jártak, és egyértelmű volt, hogy végül össze fognak házasodni. Mikor Emil eljött nagyapához megkérni anyám kezét, arról is érdeklődött, hogy miféle hozomány járna anyám mellé. Mikor nagyapám sorra vette mind a hozományt, Emil azt kérdezte, kapna-e tehenet a lánya mellé. Erre azt mondta nagyapám, nem, tehen az nem jár. Anyám az ajtó mögül hallgatta őket, és mikor idáig értek, azt mondta, „Tehenet akartál? Hát akkor vegyél el egy tehenet!” Azzal fogta magát, és Prágáig meg sem állt. Prágában pedig találkozott apámmal, és daczból hozzáment.

A Weiner család üzlete
1923

annyira rosszra fordultak a dolgok, hogy be sem jutott. Apám a besorozásától féltve elküldte az öcsémet a Ringhoffer-Tatrába [3] autószerelő-segédnek. A háború után ő lett a legfiatalabb mester a gyárban.

Terezin

A háború kitörése után a dolgok még rosszabbra fordultak, és a szüleim azt akarták, hogy ne menjek sehova dolgozni. Irodai munkát egyébként sem kaphattam, senki sem vett volna fel. Találtam egy papot, Culik atyát, aki megkeresztelt, így lettem katolikus. Lépésről-lépésre, különféle rendeletekben kötelezték a zsidókat különböző vagyontárgyaik beszolgáltatására - lényegében addigra nekünk már majdnem minden tilos volt. Nem mehettünk színházba, a mozikba sem engedtek be, sem a közparkokba, és a villamosnak is csak a hátsó részén utazhattunk; és persze csillagot is kellett viselnünk. [4]

Josef öcsémet 1941. novemberében vitték el a második transzporttal Terezinbe (Theresienstadtba) [5]. Onnantól kezdve semmilyen hírt nem kaptunk felőle. Én a szüleimmel együtt az 1942. áprilisi transzporttal kerültem a theresienstadti táborba. Először a lovassági kaszárnya alatti pincébe szállásoltak el minket, ahol csak szalma volt a földre terítve. Apám aztán ott maradt, mi pedig anyámmal átkerültünk a hamburgi kaszárnyába. Eleinte a földszinten laktunk, ott megbetegem, elkaptam valami influenzát és az idő nagy részét ágyban töltöttem. Utána átköltöztettek minket a 165-ös szobába, ahol úgy ötvenen laktunk együtt, mind nők.

Theresienstadtnak saját valutája volt, az úgynevezett 'Gettogeld', ezt kaptuk a munkánkért. Volt néhány bolt, ahol meg lehetett vásárolni a táborba érkezettektől ellopott holmikat. Voltak élelmiszerboltok is, amelyekben ecet és mustár volt nagyjából a teljes kínálat.

A Theresienstadtban töltött teljes idő alatt mezőgazdasági munkára, úgynevezett "Landwirtschaft"-ra voltam beosztva. Naponta felsorakoztattak, aztán volt hogy répát kapáltunk, vagy céklát egyeltünk, paradicsomot szedtünk, babot fejtettünk, mindenféle munka volt. Telente gyékény alátéteket fontunk az üvegházakba. Terezinben ismertem meg Reginát, akivel együtt dolgoztunk a személyzeti kertben, többek között uborkát termesztettünk. Volt hogy loptuk az uborkát, de nekem sosem sikerült igazán sokat eltennem, nekem a lopás nem volt az erősségem. Regina viszont ravasz volt, ő mindig szedett nekem is, és azt mondta: tedd csak a melltartódba! Úgyhogy oda tettem, és így tudtam valamit vinni a szüleimnek is a gettóba.

A theresienstadti táborban énekeltem a Rafael Schächter rendezte operákban [6], Az eladott menyasszonyban [7], A csókban, a Cseh dalban, és Verdi Requiem-jében. Eleinte egy pincében próbáltunk, ahol a zongora volt. [8] Láttam Hans Krasa Brundibar-ját is [9].

Auschwitz

Még Terezinben voltam, amikor megkezdődtek a táborban az előkészületek a nemzetközi Vöröskereszt látogatására. Mi is részt vettünk az úgynevezett "Verschönerung"-ban, azaz kozmetikázásban. Theresienstadtnek meg kellett szépülnie, hogy a nácik átverjék a Vöröskereszt küldöttségét. [10] De végül mégsem voltam szemtanúja a Vöröskereszt érkezésének. Miután 1942 áprilisától 1944 májusáig Theresienstadtban voltam, öcsémmel együtt átvittek Auschwitzba. Anyámat és apámat az első májusi transzporttal vitték el az auschwitzi úgynevezett családi táborba [11], minket a öcsémmel a harmadik transzporttal szállítottak át. Mikor a vonat megállt az auschwitzi táborban, már sötét volt, és hallottuk ahogy a nácik ordítanak, "Raus, raus". Leszálltunk. Arra utasítottak bennünket, hogy hagyjuk ott a csomagjainkat; azt mondták, később majd megkapjuk a holminkat. Persze soha többé nem láttuk a poggyásunkat. A lengyelek nagyon kegyetlenek voltak, botokkal ütlegeltek minket. Ötös oszlopokba rendezve felsorakoztattak, úgy tereltek minket, és láttuk az "Arbeit macht frei" [németül "a munka szabaddá tesz"] táblát a fejünk fölött. Velünk jött valami lengyel, aki azt mondta, hogy bárki aki jól tud írni annak jó dolga lesz itt Auschwitzban.

Auschwitzban tetoválást kaptunk, 4603 lett a számom. Ez úgy történt, hogy megszámloltam az előttem a sorban állókat és direkt úgy helyezkedtem, hogy a sorszámom számjegyeinek összege 13 legyen. Babonás vagyok, és azt mondtam magamban: ha a számok összege a szerencsétlen 13-as szám, akkor túlélem a háborút. Ezután beosztottak minket a blokkokba. A blokkparancsnokunk ordított velünk, hogy mind menjünk ki, és hagyjunk minden holmit odabent. Észrevettem, hogy a blokkparancsnok szót vált egy régi barátommal, Dina Gottliebovával, akivel még a terezini 'Landwirtschaft-on' dolgoztam együtt. Fogalmam sem volt Dina táborbeli státuszáról. Odamentem hozzá és elmondtam neki, hogy a blokkparancsnok arra utasított minket, hogy hagyjuk odabent a holminkat. Dina azt mondta erre, menjek vissza, és hozzak magammal mindent. Dinának kiemelt státusa volt, ugyanis Willy, a 'Lagerältester' [táborvezető] szeretője volt. Ennek köszönhetően mentette meg az anyját és saját magát a gázkamrától. Dina remek lány volt, a háború előtt Brnóban járt képzőművészeti iskolába, és gyönyörűen rajzolt. Mengele őt bízta meg azzal, hogy a

“kutatásaihoz” rajzolja le a romákat a “Cigánytáborban”. Dina a gyerekblokk lakóinak is rajzolt. És én Dina Gottliebovától tudtam meg, hogy a nácik embereket gyilkolnak Auschwitzban a gázkamrákban. Mikor megtudtam, hogy gázzal ölnek, három napon át sírtam.

A FKL-be, a “Frauen-Konzentrationslager”-be [női koncentrációtáborba] kerültem. Itt a teljes test szőrzetünket leborotválták, de a hajunkat meghagyták. Aztán szelekcióra vittek – a barakkok között volt egy kéménysor, amellet kellett elhaladnunk, Mengele pedig ott ült és mutogatott, hol jobbra, hol balra. Mengelének ezer nőt kellett kiválogatnia munkára; engem és az anyámat is kiválasztott. Nőgyógyászati vizsgálaton is át kellett esnünk, hogy ellenőrizték, nem vagyunk-e terhesek. Mivel olyan sovány voltam, hogy senki sem gondolhatta, hogy terhes vagyok, elkerültem a vizsgálatot. Aztán elküldtek minket fürödni, és mi persze attól féltünk, hogy a zuhanyból majd víz helyett gáz jön. Ám végül valóban víz jött. Mindent le kellett vetni, azt mondták: a ruhákat majd mosakodás után kapjuk vissza. Ám később a ruháink helyett rémes rongyokat kaptunk, és magas sarkú cipőt! Úgyhogy mehettem Hamburgba dolgozni, mégpedig magassarkúban!

Mikor anyámmal elindultunk 1944 júliusában Hamburgba, apám Auschwitzban maradt, mivel már 65 éves volt. Borzalmas volt elbúcsúznom apától és Zofie nénikémtől, hiszen akkor már sejtettem, hogyan fogják végezni. Apa nyugtatgatott, azt mondta nekem, “Mögöttem már van egy élet, a tied viszont még előtted van, és örülök, hogy anyával együtt mentek.” Apám nem élte túl a tábor; még abban az évben, 1944-ben, vitték el a gázba. Az a legrosszabb az egészben, hogy apám nem is hitte el a gázkamrákat. Mikor megtudtam, hogy elégetik az embereket, én borzasztóan sírtam, apám pedig közben azt mondogatta nekem, hogy ne higgyem el, hogy ez képtelenség. Gondolom, hogy az a drága ember végül a saját kárán jött rá az igazságra ...

Kényszermunka Hamburgban

Vagy ötvenen utaztunk a vagonban Hamburg felé, csupa nő. Július volt, kánikula, és összesen egy vödrünk volt a vécének, meg egy másik vödör ivóvíznek. Olyan sokan voltunk, hogy esténként emlékszem, egyszerre le sem tudtunk mind feküdni. Anyám megevett egy darab kolbászt és borzasztóan megbetegedett tőle.

Hamburgban egy Freihafen nevű helyre érkeztünk meg. Régi gabonátárazó volt, rámpával és sínekkel. Nem tudtuk mi vár ránk, sem azt, hogy hova visznek minket, semmit. Innen

tovább szállítottak aztán minket különféle gyárakba, például az Eurotank és RTL üzemébe, illetve takarító munkára oda, ahol szükség volt ránk. Lebombázott épületek romjait takarítottuk el, levéstük a régi tégláról a vakolatot és az út szélére pakoltuk azokat, hogy azután a csupasz téglákat elszállítsák új építkezésekre. Voltak nagyon kedves emberek is Hamburgban; emlékszem, egyszer kiszólt nekem egy német nő, hogy menjek oda hozzá. Először félttem bemenni az épületbe is, de aztán adott nekem egy kenyeret azzal, hogy osszuk majd el a lányokkal. Egy másik alkalommal valaki arra járva meglátta, milyen cipőben dolgoztatnak minket, erre hozott egy talicskányi cipőt nekünk, hogy abból túrjunk ki valami megfelelőbbet. Mert hogy Auschwitzban magassarkú cipőt adtak nekünk, ami a munkánkhoz egyáltalán nem volt megfelelő!

Bergen-Belsen

Miután egy légitámadásban megsemmisültek az épületek, amelyekben el voltunk szállásolva, vonattal egy másik táborba szállítottak minket. Ezen a vonatúton kaptam először pofont egy SS-es nőtől. Úgy történt, hogy a nő nagyon meg akarta tanulni csehül a "Prága gyönyörű" című dalt, amit valamiért szeretett. Idegesítő volt, ahogy folyton a dalt dudorászta, ezért valami olyasmit szóltam be neki, hogy "ostoba tehén", erre rögtön kaptam is egy jókora pofont. Valami vasúti állomásra vittek minket. Fogalmunk sem volt róla, hol lehetünk, ráadásul félhomály is volt. Hajnalban értünk a táborhoz. Épp csak derengett, amikor egy hatalmas sötét hegyet pillantottam meg magam mellett. Jobban megnézve már láttam, hogy cipők voltak. Egy óriás hegynyi cipő... Megérkeztünk Bergen-Belsenbe. [\[12\]](#)

A bergen-belseni állapotok katasztrofálisak voltak. Még egész kevés élelmet is csak nagyon nehezen lehetett szerezni, a szállás pedig egyenesen szörnyű volt. Nem volt víz, nem tudtunk mosakodni, a latrinák borzalmasak voltak. Mivel a sok emberre nem jutott elég vécé, a férfiak mély árkokat ástak, és oda jártunk a dolgukat végezni. Olyankor látszott a férfiak és nők feneke, de nem törődtünk vele.

1945. április 15-én szabadították fel a tábort. A felszabadítás után a britek konzerv lönchúst osztogattak, sertést. Anyám elkobozta a konzervemet, azt mondta mi ilyet nem eszünk, és csak a kekszet és tejport engedte megennem. Körbejártuk a tábort, és alaposan körülnéztünk. Találtam egy irodát, tele mindenféle országból származó pénzekkel, de eszembe se jutott venni belőle, mivel nem tudtam volna mire használni Bergen-Belsenben. Nekem többet ért a ruha és egy falat étel, mint a pénz. Bergen-Belsenben rengeteg

borzalmat láttam ...

A háború után

Anyámmal 1945. júliusában hazaindultunk Bergen-Belsenből. Több napon át utaztunk vonattal. Amikor megérkeztünk Moranba, az emberek megbámultak minket és mindenki kiabált nekünk valamit. Schneiderova asszony odaszólt nekem, "Liduska, az írógéped megvan minálunk!" Moranban mindenki borzasztó kedves volt hozzánk. Pepik már Prágában volt; egy halálmenetben [13] tért vissza Schwarzheide-ből. Az egész családból egyedül én, az anyám, az öcsém, Inka unokatestvérem és egy távolibb Jindrichuv Hradec-i kuzinom éltük túl.

A háború után, amikor visszatértem a táborokból, nem voltak papírjaim. Írtam a (zsidó) Hitközségnek, hogy küldjék el a születési anyakönyvi kivonatom másolatát. De mivel 1939-ben kikeresztelkedtem, a Hitközség nyilvántartásából töröltek. Ezután írtam Nizebohyba Culik atyának, ő volt, aki a háború előtt megkeresztelt. Rögtön meg is küldte az összes iratot, és írt mellé egy nagyon szép és kedves levelet arról, mennyire örül, hogy túléltem a háborút.

Ludmila Rutarova
esküvője 1946

Prágában találkoztam későbbi férjemmel, Karel Rutarral. Az élet tele van véletlen egybeesésekkel. Karel volt az egyik első férfi, akit Terezinben láttam! A háború után tudtam meg, hogy ő volt a táborban az ácsmester, és hogy volt valami probléma, aminek nem ő volt az okozója, mégis őt büntették meg érte, mert ő volt a felelős, aki hagyta. Az volt a büntetése, hogy az egyik SS tiszt éjjel kihajtotta ruha nélkül a téli hidegbe, aztán leöntötte hideg vízzel. Kapott egy akkora pofont, hogy beszakadt a dobhátyája, és Karel élete végéig siket maradt fél fülére. Karel Ela nevű húgát és anyját is Auschwitzban gyilkolták meg.

Karellal 1946-ban házasodtunk össze, akkor költöztem be vrsovicei lakásába, ahol máig is lakom. 1947-ben lányunk született, Iva, akivel eleinte otthon voltam, aztán anyám vigyázott rá egy darabig, miközben a Teply Vállalatnál dolgoztam irodistaként. A háború után nem ment jól a dolgunk, így hát a férjem és én is dolgoztunk. 1949-ben született meg Josef fiunk. Utána a Szaka

fogadóirodában találtam munkát, ahol heti három napot dolgoztam, így a fizetésem legalább a lakbért fedezte. Karel a Tej- és Zsivadékszövetségben, az Élelmiszeripari Minisztériumban, majd az Orionkában [Orion Csokoládé Rt.] dolgozott.

Anyám 1964-ben halt meg; idős korára előrehaladott Alzheimer-kórja volt. A férjem 1966-ban halt meg, 49 évesen vitte el a leukémia. Egyedül maradtam a két gyerekkel. 1968-ban Pepik családotul kivándorolt Amerikába. (Ott is halt meg 2005-ben). Miután Pepik emigrált, engem nem engedtek többé külföldi üzleti útra, csak a szocialista országokba utazhattam turistaként, a magánútlevellemmel. Nem is jutottam ki a testvéremhez látogatóba, csak miután nyugdíjba mentem, 1976-ban, aztán megint 1987-ben. Nyugdíjasként persze kiengedtek Amerikába, mert a kommunisták szívesen szabadultak meg a nyugdíjasoktól. Emlékszem mennyire rácsodálkoztam, hogy milyen sokféle áru kapható Amerikában. Akkoriban otthon Csehszlovákiában szinte semmit sem lehetett kapni, ezért nekem nagyon nagy volt a kontraszt. De be kell vallanom, eszembe sem jutott emigrálni.

A gyerekek még kicsik voltak, mikor úgy döntöttem, hogy eltávolíttatom a tetovált számokat az alkaromról. Nyaranta ha rövidujjút hordtam, gyakran előfordult, hogy a járókelők megbámulták a karomat és összesúgtak.

Előfordult olyan is, hogy odajöttek hozzám és sajnálkoztak, azt ismételték, hogy milyen nagyon szerencsétlen vagyok, és biztos rengeteget szenvedtem a háborúban. Én nem kérek senki szánalmából! Mikor beléptem a bőrgyógyászati rendelésre, a doktornő megkérdezte, hogy mi a panaszom.

Megmondtam neki, hogy szeretnék eltávolíttatni egy tetoválást. Bosszankodó hangon kezdett el kiosztani, hogy akkor mégis minek tetováltattam magamra, tudhattam volna, hogy egyszer majd

meggondolom magam, csinálom itt neki a plusz munkát! Elmondtam hát neki, hogy sosem voltam túlságosan lelkes ezért a tetoválásért, és ha lett volna választásom, biztosan nem hagytam volna, hogy tetováljanak. Aztán feltekertem az ingujjamat. A doktornő azonnal visszakozott, és nem győzött bocsánatot kérni. Szerencsétlennek fogalma sem volt elsőre, miféle tetoválásról van szó.

Ludmila Rutarová prágai lakásában 2007

A háború után egyszer jártam a fiammal Auschwitzban. Már csak a kémények maradtak meg. Időnként részt vettem Holokauszt megemlékezéseken, és a mai napig részt veszek a "Terezin Initiative", a terezini túlélők önkéntes szervezetének rendezvényein. [14]

- [1] a korábban már megszált Csehszágot és Moráviát 1939-ben német védnökséggé alakították, miután Szlovákia kikiáltotta függetlenségét. A protektorátust a Harmadik Birodalom kormányzója, Konstantin von Neurath fennhatósága alá helyezték. A rendőrség szerepét átvette a Gestapo. A zsidókat polgári állásaikból elbocsátották és törvényen kívül helyezték. 1941 őszén a Harmadik Birodalom még radikálisabb politikai gyakorlatot vezetett be a Protektorátusban. A Gestapo szerepe megnőtt a letartóztatásokban és kivégzésekben. Megszervezték a zsidók koncentrációs táborokba deportálását, Terezint (Theresienstadt) pedig gettóvá alakították a zsidó családok számára. A Protektorátus fennállása alatt Csehszág és Morvaország zsidó lakossága gyakorlatilag megsemmisült. A második világháború után visszaállították az 1938 előtti határokat, és a németajkú lakosság nagy részét kitelepítették
- [2] Reformiskola – más néven Reformschule, egy olyan középiskola típus, amely a két világháború között alakult ki Csehszlovákiában. A "reformiskolák" új oktatási módszereket alkalmaztak. Az oktatás céljait, tartalmát és módszereit a gyermekek igényeihez és érdeklődési köréhez igazították, hogy olyan
- [3] Ringhoffer egy prágai német iparos család volt. A Ringhoffer Művek az Osztrák-Magyar Monarchia egyik legnagyobb gépgyártó üzeme volt, amely többek között vasúti személy- és teherkocsikat, valamint villamosokat gyártott. A kopřivnicei Tatra vagon és autógyárral való egyesülés után a vállalat 1936-tól Ringhoffer-Tatra Művek néven működött, majd a második világháború után Tatra néven államosították
- [4] 1941. szeptember 1-től rendelet írta elő, hogy 6 éves kor felett minden zsidónak nyilvános helyen kötelező a megkülönböztető zsidócsillag viselése. Ez egy tenyérnyi méretű hatágú sárga csillag volt, fekete kerettel, benne fekete 'Jude' felirattal. Látható helyen kellett viselni, a ruházat bal oldalán. A rendelet szeptember 16-tól lépett életbe. Ez egy újabb lépés volt a zsidók társadalmi kirekesztettségének az irányába.
- [5] Csehszágai elkülönítő tábor (gettó), amit az SS irányított. Innen szállították tovább a zsidókat különféle megsemmisítő táborokba. A nyilvánosság előtt a nácik "modellértékű zsidó településnek" állították be Terezint (Theresienstadt), ezzel

álcáva az európai zsidóság kiirtását. A gettóban, az ott fogvatartott művészek, írók és tudósok nagy számának köszönhetően intenzív kulturális élet folyt.

- [6] Rafael Schächter (1905-1945), csehszlovák zongorista, aki művészeti és kulturális eseményeket szervezett a theresienstadti koncentrációs táborban. Szervező munkájának célja a fogvatartottak életkedvének fenntartása volt. Ahogy Ludmila Rutarovát, Schächtert is Terezinből Auschwitzba deportálták, ahol 1945-ben halt meg, a koncentrációs tábor kiürítése utáni halálmenetben.
- [7] Bedrich Smetana (1824-1884), cseh zeneszerző operája
- [8] A zongorát Theresienstadtba Rafael Schächter csempészte be. A kórus egy pincében gyakorolt, annak hangszigeteltsége miatt
- [9] A Brundibar című gyerekoperát 1938-ban, a csehszlovák Oktatási Minisztérium pályázatára írta Hans Krasa zeneszerző, Adolf Hoffmeister librettójára. A Brundibar első előadói a prágai zsidó árvaház bentlakói voltak, de a bemutatón a zeneszerző már nem lehetett jelen, mivel addigra már Terezinbe deportálták. A próbákat Rudolf Freudenfeld, az árvaház igazgatójának húszéves fia vezette, de hamarosan őt is deportálták. Tereziben több mint 50 alkalommal mutatták be az operát. A szolidaritás eszméje és az ellenséggel szembeni közös harc, a jó győzelme a gonosz felett az opera ma is érvényes üzenete a közönségnek világszerte. A Brundibart ma többszáz színpadon adják elő a világ legkülönbözőbb pontjain.
- [10] 1943 végén már híre ment a náci táborok valóságának, ekkor a németek beengedték a Nemzetközi Vöröskereszt vizsgálóbizottságát Theresienstadtba. Ennek előkészületeként további foglyokat deportáltak Auschwitzba, hogy csökkentsék a gettó zsúfoltságát. Kirakatként működő boltokat, kávézót, óvodát, iskolát és virágoskertet hoztak létre a bizottság megtévesztésére
- [11] Az Auschwitz komplexum három fő táborhelyből állt, ezek közül Auschwitz II, vagyis Birkenau, volt a családi tábor. 1943 szeptember 8-án 5,000 zsidót szállítottak a terezini gettóból (Theresienstadtból) Birkenaubá, és külön részlegbe szállásolták őket. Külön barakkokban laktak a nők, férfiak és gyerekek, ám a telepen belül szabadon mozoghattak. A cseh zsidók családi táborá a külvilágnak szóló náci propaganda része volt. A foglyokat nem szervezték kényszermunka kommandókba; továbbá csomagokat is fogadhattak, és bátorították őket a levélírásra. A különleges bánásmód ellenére több mint 1000 ember halt meg a családi tábor hat hónapos fennállása során. 1944 március 9-én az életben maradt táborlakókat mind elgázosították

- [12] Észak-németországi koncentrációs tábor. Bergen- Belsent 1943. áprilisban álltották fel azzal a céllal, hogy, börtöntábornak használják és itt tartás azokat a cseretűszokat, akiket a szövetségeseek által foglyul ejtett német katonákra cserélhetnek. Bergen-Belsent a brit hadsereg 1945. április 15-én szabadította fel. A brit katonákat sokkolta a látvány, a mintegy 60,000 fogol , akik közül sokan halálközeli állapotban voltak, miközben ezrével feküdt mindenütt a temetetlen holttest
- [13] A közelgő szövetségeseek seregektől való félelmükben a németek igyekeztek a koncentrációs táboroknak minden nyomát eltüntetni. Gyakran megsemmisítették a létesítményeket, a zsidókat pedig korra és nemre való tekintet nélkül "halálmenetekbe" vezényelték. Ezeknek a meneteknek nem volt kijelölt úticéljuk. A menetelők nem kaptak sem élelmet, sem vizet, és tilos volt megállni vagy éjjelre megpihenni. Egyedül az örökön múlt, hogyan bánnak a foglyokkal, mit adnak nekik enni; élet-halál urai voltak. Annyira embertelen körülmények közt meneteltek, hogy a menetelők nagy része nem élte túl
- [14] 1991-ben a különböző koncentrációs táborok egykori foglyai egy találkozó során elhatározták, hogy megalapítják a Terezin Kezdeményezést (Terezin Initiative, avagy TI), amelynek célja, hogy ápolja a Cseh- és Morvaországai Protektorátus zsidó lakosainak az emléket, megemlékezzen a halottakról és dokumentálja a terezini gettó történetét. E küldetés keretében a TI tájékoztató, dokumentációs, oktatási és kiadványszerkesztői tevékenységet végez. Anyagilag is támogatja a cseh iskolák a Terezini Gettó Múzeumba szervezett tanulmányi kirándulásait.